

Kőbányai János

Koronavírus-korszakból világháborúba*

„És felriadok, de a hang már
ballgat, akár odakint Ukrajna mezőin a boltak.”

Radnóti Miklós: *Ötödik ecloga*

Velencétől Ukrajnáig, 2022. február 22.

A honnan áradó híreket figyeljem?

A Velencéből érkezőket? Ahol most elkezdődött a telet búcsúztató karnevál? A remény karneválja, ahogy beharangozzák a régi-új eseményt. Két éve ott ért a koronavírus kezdete-támadása, épp a jelmezes mulatságok közepén. Az évszázados hagyományokra visszatekintő ünnepsorozat tavaly a járvány tombolása miatt kénytelenek voltak elhalasztani.

Mi az ünnep? Amikor az emberiség az el nem idegenedett, igazi, a *Jó* arcát mutatja föl a „hétköznapi” kényszerű *Rovsz* hínárosából kiemelkedve (A *karan-tén*, a *gettó* szavak/fogalmak is e városból erednek.) Micsoda biztató az elszánás ezen arcfelmutatásra, ha szerényebb körülmények között is foggal-körömmel ragaszkodnak a télbúcsúztatóhoz: hiszen a koronavírus-korszak még nem ért véget. Jaj, de kár, hogy nem lehetek ott – hogy rátegyem a kezem a világ ütőerére, és kitapinthatassak onnét valamilyen üzenetet.

Valami megérzést, irányt. Univerzumunk merre és milyen célkitűzésekkel lépne tovább a második világháború utáni legpusztítóbb kihívása után? Hátha az európai kultúra egyik mély áramlatában-kútjában, a lagúnák hullámai foncsorozódásán megjelenne valami vibráló kép, üzenet, ami a *Jó* irányba sodródást-folytatást sugallja, erősíti. Merre másfele? S már fel is kaptat Vivaldi és (az online magányban felfedezett) Zuccheró zenéje (sajnos *online*) a képzelet országútjára, amely csak egy irányba tarthat – előre, pontosabban: *vissza* a normális életbe. Azonban belefásulva a koronavírusban elhunytak és megfertőzöttek számainak, s e számok hullámozásának értelmet, trendet képzelgő követésébe, új hír-attrakció vonja el a figyelmet: *Ukrajna*.

A világnak sok eseménye van – földrajzi, kulturális, gazdasági, társadalmi, és történelmi értelemben. Nem lehet mindet befogadni, csak egy töredéküket. (Még a digitális korszak előtt is így volt ez.) Az ember az információzuhatagból kiválogatja, ami személyes érdeklődése vagy mélyebb meghatározottságai miatt rá tartozik. Magyar zsidóként a magyar és az izraeli univerzum egy része rendelődik hozzám, s

a „széles e világ” többi történéseiből is – ha jobban megvizsgáljuk őket – mindaz, ami hatással lehet az egymástól oly tragikusan elválaszthatatlan anyaöl-egyetemességekre. Ezekbe, a lehet „partikuláris” érdek(lődési)körökbe – amelyeket alaposan föllazítottak a pandémia hírei, sőt: saját bőrön is szembesített tapasztalatai is – robbantott bele ennek az új (csak az egykori Szovjetunió szétesésével született) országnak a neve. Amely korántsem tagköztársaság vagy ország fogalmaként égett be „kollektív emlékezetünkbe”. Hanem a magyar és zsidó apokalipszis mementójaként. (Kárpátalja név/fogalom egy más elbeszélés helymeghatározója.) *Ukrajna* (Don-kanyar), ahonnan, „nem jött”, „nem jöttek vissza...” Valamint a második magyar hadsereg értelmetlen pusztulása – amely megtestesíti a magyar történelemnek legalább az első világháborúig visszamenő tragikus tévútjait. S nemkülönben a *munkaszolgálat* neve/fogalma alatt a magyar holokausztnak az általános holokauszttól oly független, s ezért egvedien különleges magyar elbeszélését. (Ezt az embertörténeti mozzanatot Radnóti Miklós és Amos Imre, s túlélő kortársuk, Zelk Zoltán¹ emelte univerzális szintre a művészet történetében, mert nem a második világháborút vagy a zsidóüldözést, hanem az ember történetét beszélték el, s ezért az apokalipszist érzéktették meg. A két világrendszernek a rendszerváltással arrébb tolt mezsgyéjén (az Ukrajna szó eredeti jelentése: *batár*) forrongó kelet-európai vulkán most nem egy a sok között régió konfliktusáról szól, hanem egy újabb *világháború* lehetőségéről. (Dacára, hogy a technikai fejlődéssel szűkülő világ testét sorozatban lepték el e pusztulást és halált hozó ún. regionális háborús gócok – csak Európa volt eddig üdítő vagy ellustító kivétel, leszámítva a múlt század végi Jugoszlávia felbomlásának figyelmeztetően gyilkos körülményeit.) Sem halandó ember, de a legkörmönfontabb politikus sem tudna rendet teremteni a miértek, s a kinek, kiknek van igaza? kérdéseiben. A végeredmény viszont egyértelmű: *világháborús állapot*. Az ember állapota – hiszen a háborúra, a tömeges gyilkolásra buzdítást, konfliktust megoldást emberek végzik. Akik – sajna nem ritkán egysze-

mélyben – döntenek minderről. Ők nem csak emberek, hanem olyan emberek is egyúttal, akiket emberek juttattak pozíciójukba, s tartják ott évtizedekig, illetve tűrik el, hogy kimozdíthatatlanul helyükön maradhassanak. Mindebben az a különös, hogy éppen a koronavírus-korszak közben indítják be a háború „repül a nehéz kő/ki tudja hol áll meg?” – eszközlációját. Hogy a pandémia melyik szakaszában – lecsengése, stagnálása? –, ez akár mellékes körülmény. Ugyanis a járványnak nincs vége! A már a szinte összes óvintézkedés, biztonsági előírás, nagy nehezen megszerzett dokumentum, tesztelési kötelezettség megszüntetése közben az áldozatok (sőt a vírusvariánsok is) szépen szaporodnak. Mi másként dekódolható ez az egyoldalú fegyverletétel, mint annak az el(be)ismeréseként, hogy a legmerészebb sci-fi álmokat is legyűrő technikai fejlődés, amihez glóbuszunk eljutott fejlődése során, sem tudta megfékezni a vilá járványt. Csökkentette az áldozatok számát? Ez is eltérő narratívák kérdése. Hiszen a három, sőt négy oltás utáni megfertőzések az időleges eredményeket is folyamatosan megkérdőjelelik. Lehet, az összes karantén hiábavaló volt? Melyik ország, melyik politikai oldal cselekedett helyesen? Amely bezárta polgárait? Vagy amelyik nem? Sőt: tetemes erkölcsi és anyagi nyereségre tett szert a járvány lazább kezelésével. Vajon ezért fordul most az emberiség biztosabb mérőeszközökhöz? A golyó (rakéta, gáztámadás) okozta halál ki- és elszámolhatóbb. Ebben a háborúban hol az „egyszál ember” helye, szerepe? Hol leledzünk mi, akik ezt a koronavírus naplót-párbeszédet folytatjuk? Mi függ tőlünk? Semmi! Ezt még a magyar országgyűlési választások közeledtével (2022. április 3.) is megtagaszthatjuk. A bennünket egzisztenciálisan vagy kulturálisan érintő témák szigorúan nem kerülnek be a választási diskurzusba – nyomatékosítván, hogy ugyanolyan kiszolgáltatottak vagyunk ezekben a kérdésben is, akár a vírusoknak vagy bevetésre szomjas lánckerekű járgányok várható újabb támadásának, s ezek egész világra szétharapódzó következményeinek. Mit tehetünk? Végezzük a dolgunkat. Igencsak leszegett fejjel, ésszel, reménnyel. Hiszen e hatványozott frontokkal ijesztgető, egzisztenciánkat újabb dimenziókban megroppantó háborúk milyen esélyt adnának a múzsáknak? A járvány- és háborúfüggetlen kultúrának? Ha más nem, csak a tavasz, a még fel nem falt természet, a virágba borulás (eleddig nem zoom-online módon) életre nyújtózkodásai nyújthatnak vigaszt, feloldódást. Akár Vivaldi *évszakai*, amelyek, ha töredezetten, változóan is – de még a valóságban is élnek.

A vegetáció örök ünnepével, ha nem is elkergetjük a bekerítő reménytelenséget, de szép órákra ki-

kiléphetünk fojtogató ketrecéből. „Vissza a természetbe...”

Szent és gonosz helyek – az ukrajnai válság idején, 2022. február 25.

Persze más okom volt, hogy tegnap felkeressem a Szent Várost (kell ehhez ok?), de a közelgő európai (világ?) háború híre-szele itt is a szívembe, figyelmembe költözött. Hiszen ez a város egyben mágius-szimbolikus pont is, ahol a világ (nagy része) teremtetett – legalábbis szellemi-erkölcsi-kulturális értelemben. Ezért érzékeny membránként is funkcionál a földkerekség állapotáról annak, aki jól odatapasztja a fülét a régi kövekre. Az óváros békés, sőt: túl békés (értsd: turistákra kiéhezett) képét mutatta. A nagy hirtelen feloldott utazási korlátozásokat, lehet, mégsem követi a közeli jövőben a turizmus fellendülése. Azaz: az öt kontinensen égő folyamatos vágy, hogy a Biblia – Ó- és Újszövetsége – kollektív emlékezetében megőrzött helyeken lehessen azonosulni a nagy elbeszéléssel, s ezzel a zárándoklattal a narratíva szereplőjévé is válni. Azonban a szentföldi utazás elé most nagy valószínűséggel a már érezhetően növekvő infláció, katonai behívók, lezárt határok és légterek lépnek fel új akadályként a koronavírusjárvány két, pusztító-szegényítő esztendeje után.

Mielőtt Ferenc pápa, szintén egykori jeruzsálemi zarándok, március 2-ára, hamvazószerdára meghirdette volna az ukrajnai válság békés megoldása érdekében a kollektív imádkozást – jómagam, csak úgy spontán, egyéni iniciatívára elmormoltam egy kívánságot a „*Lieux de memoire*”-ok (A Szent Sír és a Síratófal) felemelő közelségében. Persze más ügyek, mint jómagam?) „sorstalansága” jobb sorsra, azaz emberi sorssá fordulása óhajításai közben nem tekinthetem el a kontextustól, hogy milyen gyászos keretek közé zárt engem, s szinte az egész világot, a mindannyiunk egzisztenciáját ellehetetlenítő, néhány napja belobbant háborús fenyegetés. Az ima, s annak megválasztott helye nem más, mint közelítés a legkiismerhetlenebb, legmisztikusabb rejtély felé – önmagunkhoz. Mi mást tehetnénk, ami méltó ebben az elcsigázott helyzetben – hiszen csak ez az út vezethet ki az apokaliptikus homályból?

Korábbi posztomban Velencében – is – jártunk Zuccheróval, akinek a felfedezését a lagúnák városának köszönhetem. A bennünket – vonzásainkat és választásainkat – jól (s lassan még nálunknál is jobban ismerő) kereső applikációk – ők tudják, miért – a talján rocksztár (szerintem, egykori kritikus szerint, több ő annál) moszkvai, sőt: a Kreml-beli koncertjét kínálták a számítógépemen jobb, reményte-

libb időkből (1991-ből).² Amikor még nem onnan fújtak a *Rossz* irányába sodró, hideg, tavaszt elfojtó szelek. („Azok nem jót jelentenek” [Muzsikás].) Inkább őt hallgatnánk ott és most – ez szolgálná igazán javunkat és sorsunkat.

Ukrajna és a százharminc(két) éves Avigdor Hameiri, 2022. február 28.

Lehet másról írni, másra gondolni, mint arra, ami Ukrajnában történik? Megszakad minden más tárgyú érdeklődés, munka, „projekt”. Ugyanakkor: mit tehet az egyszál ember? Min segít az ideges kattintgatása a képernyőkkel szemben (okostelefon, tablet és e-book olvasó, attól függően, hogy leledzünk éppen.) A koronavírus-korszak alatt (elmúlt volna? aligha, de ez kit érdekel?) legalább, ha elszenvedője bezárkózott, maszkírozta magát, abba a hitbe ringathatta magát, hogy felelősen, netán hasznosan cselekszik. De „itt és most”? Mit ér, mit segít a szakadatlan „képben levés”? Talán éppen a képből kitűnés lenne hasznosabb – az egészség, s ezért/vele a közhangulat szempontjából.

A *Múlt és Jövő* szerkesztője, kiadója is csak a régi tűvel karcolgathatja a régi (lejárt?) lemezt: könyvet, folyóiratot ad ki, s próbálja azokat terjeszteni és propagálni. Ezt az ügyet nyomatja, lehet, monomániásan – s most motorikus tevékenységének „más távlatot ad a halál már”. Hiszen az Ukrajna-vulkánból fölgomolygó halálos tüzek, gyilkosabban mint a pandémia vírusai, adnak most új keretet, kontextust a gyakorlatnak, életszemléletnek, amiben fölnőtt – s amely most oly idejét múlttá vált. A jelenlegi izraeli tartózkodásom alatt két fontos találkozót bonyolítottam le, illetve folytattam – a koronavírus-korszak ütötte lyuk bestoppolása szándékával. Berényi Lászlóval, a tel-avivi követségünk kulturális attaséjával újraindítottuk a két éve kigondolt projektet: Szerzőnk-hősünk, a modern izraeli kultúra motorját berúgó Avigdor Hameiri születésének 130. évfordulóját megünnepelni. Itt, Izraelben, s nemcsak a helyi magyar közegben, hanem az egész izraeli szellemi élet megszólítása szándékával. S ugyanezt a célt szolgálta Avigdor Hameiri unokája, Joni Sapir és Hunyadi Zsombor közötti találkozó megszervezése Jeruzsálemben. A fiatal magyar kutató nemcsak a legújabb Hameiri-mű fordítója és tudós értelmezője – de az ő kezében van letéve a nagy író (és a költőé kié lesz?) szellemi örökségének föltámasztása. Hiszen mára ő az egyedüli, aki avatottan tudja lefordítani Hameiri prózai munkásságát. Joni Sapiróval sok mindent átbeszélünk: újabb művek magyarrá ültetését, a nála lévő dokumentumok lajstromozását és archívumba elhelyezését, s minderről – több kontinens archívumait átfogó – bibliográfia készítését.

Mert, ha nem most, és nem mi – ez a roppant életművet az elfeledettség hullámsírjába süllyedés veszélyezteti. De azért...

Móricának („judeomán Móricának”) mindenről az jut az eszébe,³ noha szerintem a „véletlennek” vagy a móricai asszociációknak igen is van/lehet üzenetük.

Avigdor Hameiri élete nagy részének mélyen köze van Ukrajnához, nemcsak földrajzi értelemben, de akár mai aktualitással – ami az eredők dokumentálását, ábrázolását illeti. Hiszen ez a tudás/látás szükségeltetik, hogy az ukrajnai eseményeket felfogjuk, értelmezzük. Hameiri a mai Kárpátalján – Ódavidházán – született. A *Daloló máglya* című önéletrajzi kötet ezt a vidéket és népét mutatja be többek között. A két háborús regény – *A nagy örület* és *A pokol legmélyén* úgyszintén e térségben játszódik javarészt az első világháború alatt. Az utóbbi, a fogolyregény vége pedig azt a forrongó, anarchikus-pogromos közeget festi le, amelyben Ukrajna állama megpróbált megszületni. (A könyv utolsó lapjain egy Szemjon Petljurával készített interjú is olvasható.)

Sajnos e világirodalmi szintű műveknek máig nincs magyar recepciója. Minden bizonnyal, a judeomóricázás haladó, szintén százéves múltra visszatekintő hagyománya miatt. (A Hameiri mai recepcióját elvágó cikk szerzője – rabbinikus stúdiumai befejezése után – hamarosan a zsidó azonosságot fenntartó rabbifunkciókat is el fog látni a mai magyar ugaron.) Pedig nagy kár a recepciótlanság (cenzúra). Ugyanis Hameiri műveinek elsajátításával jobban érthetnénk saját jelen időnket, korunkat – amely most oly láthatóan hanyatló szakaszába lépett. Megértetni, megérteni – és ha csak magunkban, szűkebb körökben felfogni, hová jutottunk – ez is cselekvés, ez is értelmes létezés.

Ha más most nem is adódik.

Ukrajna déjã vu a Kozma utca 6-ban, 2022. március 2.

Itt a tavasz, március, apám születésnapja (98.) – kezdődik a temetői „szezón” a húgommal és nagyobbik unokaöccsémekkel. Lehúzzuk a védő plasztikhuzatot szüleink sírjáról, lemossuk a köveket, arrébb kotorjuk az avart – utána ebéd apám kedvenc kifőzdéjében (Frici papa), ahol az idősebb pincérek még emlékeznek rá. S otthon: kávékocch, apám születésnapj süteménye, amit minden évben megkapott, egyedül bergeni-belseni, nem egészen maga választotta – az odamenet útiköltségét a magyar állam fizette – tartózkodása alatt nem. (Vágta a húgom szemébe, amikor öregkori cukrára hivatkozva abba akarta hagyni vele ezt a sok káros kalóriát halmozó tradíciót.) A családi (a Klauber) szerény síremléken sorolódik a család holokausztáldozatainak a neve egy már-

ványlapon. Nagymamám – szintén itt nyugszik – állította, miután évekig kutatta, hirdette – hátha valahonnan előkerülnek – az összes lehetőséget, míg végül tudomásul kellett vennie, hogy „munkaszolgálatra” behívott családtagjait elnyelte a gyilkos gépezet, amelyet évtizedekkel később *soának*, vagy holokausztnak tituláltak. Egyedül apám idősebb bátyja, Pista (augusztus 20-án született, azért nevezték el az itt fekvők a magyar állam alapítójáról), akire állítólag hasonlítok, s a második nevemet is tőle kaptam) mellett szerepel helyhatározó tudás: Ukrajna. Ott vészelt el, vagy eufemikusan: „onnan nem jött vissza”. Most ez a halványuló, töredező információ mennyire más jelentőségben, aktualitással izzik fel – és késztet elgondolkozásra „múltan s jövődön”. (A húgommal el is határoztuk, hogy felújítatjuk az emléket, ne halványuljon tovább, noha a feliratnak csak mi leszünk sebesen rövidülő ideig az olvasói. Mint az irodán közölték, új márványlapot kell rendelni, s a régi követ majd be- visszaforgatják a sírba.) Hiszen, Gergely Ágnes lényeglátó szavával, e hely szellemét közvetítve: „*Az élet csupa jelbeszéd – a halál álmosabb.*” Pedig: „*Ne hidd, hogy jobb a semminél egy puszta számadat. Itt éltél. Több vagy holtan is, mint Kozma utca 6.*”

A segítség önterápiás szüksége, 2022. március 9.

Noha levehettük – 2022. március 7-én ezt emeljük ki a megelőlegezett történelmi hűség kedvéért – a lassan két éve az arcunkhoz nőtt maszkot, a koronavírus-korszak korántsem mágikus szimbólumát, lelünk-testünk nem szabadult fel a kétéves karanténzoom lét alól. Épp ellenkezőleg. A „csak” tradicionális európai háború, amely a jugoszláviai intermezzót leszámítva, több emberöltőn keresztül megkímélt bennünket, még jobban leterheli figyelmünket. Ugyanis mindennapi egzisztenciánkat fenyegeti, s föltámasztja a szorongást, amit a második világháború s a vele párhuzamosan zajló zsidók ellen viselt háború (*soá*, holokauszt) el nem varrt sebeiből szivárognak fel – a tudományban is igazoltan a génekben is öröklődő traumák révén. Hová tűnnek-morzsolódnak hagyományos feladataink, kulturális (fogyasztási) szokásaink? Visszatérnek-e valaha is? Ezzel kezdtük naplónkat, a naptár szerint két éve, de a bőrünkben, csontjainkban, tudatunkban akár két évtizede is. Efelett most nincs időnk elgondolkodni. A vészjósló ukrain hírek eszelős figyelése nem segít. Sem azoknak, akik ott szenvednek, sem nekünk – akik a tehetetlenségbe dermedten szégyelljük, hogy jobb sorsra-helyre születésünk okán – meddig? – ki maradtunk a háborús pusztításból.

Segíteni kell! Lehet, ez segíthet nekünk a koronavírus utáni napok regenerálásában-elviselésében. Ha segíthetünk.

Ennek felemelő példáival találkozni a Nyugati pályaudvar oldalában. A legkülönbözőbb civil szervezetek ütötték fel itt – nemcsak nyelvi fordulattal – sátorfájukat, hogy meleg itallal, szóval, gesztusokkal, praktikus tanácsokkal, szolgálattal és az alapvető nyelvi akadályok áthidalásával segítsék a menekülteket. A rendőrség szintén jóindulatú védelme, felügyelete mellett. (A saját szememmel is láttam, hogy honfitársaink is lenyúlták volna a frissen érkezőknek gyűjtött adományokat, s ezt igen helyesen s nagy tapintattal, de a rend őrei kiszűrték.) S nem csak civil szervezetek, de „mezei” civilek is ide „merészkednek”. Akik autóval, önkéntes tolmácsolással, egy átmeneti szállás felajánlásával szeretnének részt venni... Miben? A dolgok felszínén az Ukrajnából érkezők – nem csak ukránok és magyarok – segítségével. Azonban a velük való emberség megnyilvánulása egyben önterápia is. Alkalom a bennünk élő jó megélhetésére, a Covid-gyengeség és parlamenti választások során felörvénylő gyűlölet, rosszindulat keltette undor, depresszió legyőzésére.

Ha javasolhatjuk barátainknak, olvasóinknak – gyertek ki ezekre a közösségi, internacionális szolidaritási helyekre, s adjatok valamit magatokból: szeretetérzésekből, nyelvtudásokból, kenyeretekből – százszor megfizet érte a sors, vagy a Föntlévő, bárminek is nevezzük.

A Múlt és Jövő Kiadó 100 000 forintot ajánl fel a *Migration Aid* segélyszervezet útján a menekülteknek.

Könyvekre van a legkevésbé szükségük, amelyekkel mi foglalkozunk. Az ukrán határról érkezőknek csak 10 százaléka bírja a magyar nyelvet, s lelkiállapotuk még soká nem lesz abban a magasságokban, hogy átadhassák magukat az olvasás örömeinek. Azonban nekünk, akik fogadjuk őket, vagy akik a „kívülállók” riadt érzései között szemléljük hazájukból kiforgatott sorsukat, szükségünk lehet a könyvekre. Nemcsak a kulturális szokásaink helyreállítása folyamatában. (Ha e percben le is állna a gyilkocunami, akkor is évtizedes hidegháborúval, befagyasztott kulturális kapcsolatokkal kellene számolni.) Hanem azért is, hogy történelmi mélységeiben megértsük, mi történik a földön – amit nemcsak most borítottak lángba a pusztító háborúk, hiszen a mostani fellobbanás is az elmúlt évszázadok ki nem hűlt paraszából kapott őrzőngő lángolásba.

A kényszerűségből nem olvasók és a potenciálisan olvasók körét úgy kívánjuk összekapcsolni, hogy az itt ajánlott és az online könyvesboltunkban megvásárolt könyvek árának felét szintén a *Migration Aid*-nek utaljuk át. Mint már egy előző posztunkban is említettük, Avigdor Hameiri könyvei közel visznek bennünket a jelenlegi kárpátjai-ukrán-orosz együtélés viszonyai megismeréséhez. A *Daloló máglya*

megérezkíti a nagy héber (de magyar) író szülőhelyét, Dávidfalvát (ma Davidovo), nagyapja házában Jókai Mór is megfordult. A *nagy örület* az első világháború legnagyobb irodalmi dokumentuma, a galíciai frontról szóló részei azt a tüzet ábrázolják, amely most harapódzik tovább. Folytatása a fogolyregény, *A pokol legmélyén* szintén ezekbe a tüzes bugyrokba visz le. Szinte napi aktualitással, ugyanis beszámol az 1919–1920-as Kijev és Odessza sokféle indulatoktól, reményektől fűtött állapotáról – még szerepel benne egy interjú is Szimon Petljurával, az ukrán vezetővel, akinek mozgalmához 50 ezer, pogromokban meggyilkolt zsidó vére tapad.

Pogány József *Elő világháborús riportok* gyűjtőcímmű kötete három riportot, vagy: háborús szociográfiát fog össze. Az első kettőt a címek nyomán nem is kell különösebben magyarázni. *Lemberg. A megbőjtött Orosz-Lengyelországon keresztül*. Pogány, aki hadba vonulásáig a *Népszava* szerkesztője volt, az Ady elismeréséért vívott kulturális harc egyik pionírja, nagy szociális érzékenységgel festette le a mai Ukrajna földjén a sokszínű népesség annál is sokszínűbb és forrongóbb „vonzásait és választásait”.

A véres 20. század végéről két könyvet ajánlunk még, előkészítendő magunkat arra, hogy a 21. századunk sem lesz külön. *A Balkáni krónika és a Szarajevói jelentés* (egy kötetben) azt a háborút mutatja be, ami ma Ukrajnában folyik – de valamivel kisebb méretekben, s globális jelentőséggel –, noha abban is a nagyhatalmak háttérben munkálkodó egymásnak feszülése dominált, s ott is Kelet és Nyugat küzdelme a(z) (u)krajnák határain. A mai tévéhíradó képei a körülfűtött ukrán városok mindennapjairól – az akkorihoz képest sztereó közvetítésben – a szarajevói ostrom hangulatát idézik bennem.

Az Izrael az új népvándorlás korában (Naplók, riportok, esszék, interjúk, 1984–2018) pedig azt a folyamatot mutatja be Izraelben, amely most erősödik fel ugyanott – s amely a Szovjetunió felbomlásával kezdődött, teljesen átalakítva a fiatal állam társadalmát. (De hát magának az államnak az első *alijái*, első tömegei, vezető rétegei is Ukrajnából származtak.)

Az ünnep lehetetlensége háborúban, 2022. március 14.

Az elmúlt két év ünnepeinek narratívája a bezártság, elszakíttottság és zoom áthidalhatatlan hídjain biletgett. A Covid diktálta elbeszélés elkövetőinek szerepét a fürgén mutálódó vírusok vindikálták maguknak, s az áldozatok riadtan védekező helyét pedig mi, az egész emberiség játszottuk el. Nem is léptünk ki a koronavírusjárványból magából – csak a drámájából. Mert megúvnán az áldozati szereposztást, valamint a pusztításban elért kórokozók sikereit, az ember félrelökte a denevér leheletből kirajzó hadakat, s maga

állt helyükre. Mérgezni, sebesíteni, emberi életet elvenni mi is tudunk! S az úgynevezett fejlődésünk is arról szól, hogy amit Isten megteremtett, annak a lerombolását minél precízebben és pusztítóbb hatással el tudjuk végezni. Ez való a tévéhíradók és online fórumok vezető „tartalmi” közé, hiszen nem lehet lekötöni a figyelmet évekig vakcinák és lélegeztetőgépek, valamint a velük dolgozó küzdő egészségügyiek és betegek valóságshow-jával. Az Ukrajnában meggyilkolt emberek, az elpusztított városok, falvak, s az onnan az egész világba szétszpriccelő – a Covid-áldozatok számára már két hét alatt hajazó –, hazájukból kiforgatott menekültek jól töltik be a rettegés továbbbeszélésében utazó „évadokat”. Mi, a nézők tehetetlenek vagyunk – a világ úgy lett berendezve, hogy nem kapcsolhatjuk ki a készüléket. Nem vonulhatunk ki – sem a természetbe, sem máshova –, mert olyan erősen, s olyan ezer szállal vagyunk bekötve a globálisan megrendült civilizációba, hogy a hanyatlása, ha akarjuk, ha nem, magával ránt a mélybe. Mihail Bahtyin (ha szabad említeni, ha halkán is, de orosz) filozófus szerint az emberiség az igazi, el nem idegenedett arcát az ünnepeiben mutatja fel, éli meg.

A purim nemcsak azért tipikusan zsidó ünnep, mert Eszter könyvében a zsidó szent könyvek része. (Noha az egyetlen, amelynek cselekményét nem az Isten, hanem valóságos emberi hősök irányítják, s ezért csak utólag kodifikálták, akár a Makkabeusok könyveit.) Az ünneppé kristályosult elbeszélés zsidó tulajdonsága a történet dinamikájában nyilvánul meg. Ugyanis ebben az örömnünnepben is megjelenik a rettegés, az egész nép kiirtásának valós veszélye. Milyen emelkedett alkalom az, amely a kiirtás megúsása után sóhajt fel. Milyen öröm ilyen súlyos árnyék alól kiszabadulni? Ne kérdezzünk milderre – ez a tapasztalat, az effajta csodavárás jutott nekünk. Ezt oszthatjuk meg most egész Európával – nevezetesen, hogy szinte munkaeszköz a csoda –, persze furfang, elszánás kíséretében. Hiszen de frappáns lenne éppen ez a közeljövőben, purim vagy a vele közeli magyar nemzetné válás (március 15.) ünnepén, ha a gyilkolás sorozatadását, valamilyen technikai hibára, félreértésre hivatkozással, de megszakítanák. (Bár az évadkezdeten már annyi kár keletkezett, hogy évtizedek munkájával lehetne csak helyrehozni – ezért a felszabadulás *happy end*-je eleve ellehetetlenült.) Nem, nem lehet semmiképpen sem ünnepi hangulatba ringatni magunkat. Sem a közelgő parlamenti választásokkal előcskásított szent – mert a magyar nép erejére emlékező – nemzeti ünnepén, sem purimkor, amikor hivatalosan is csodát várunk, mert az elmúlt két hétben annyi szörnyűség esett meg itthon verbálisan, s a határaink közvetlen közelében emberéletek ellen, ami szinte becsületbeli

üggyé teszi, hogy legalább ne akarjuk jól érezni magunkat. Csak a szolidaritás, a valamilyen segítség oldhatja fel ezt a rossz érzést.

Osztályisméltésre buktatva háború idején, 2022. március 22.

Lehet-e másról írni-gondolkodni, mint ami ma Ukrajnában történik? Idáig is nehezen szabadult ki a képzelet vagy az évekre előre beprogramozott munkarend rutinja a Covid-fojtásából. Az elhalálozottak statisztikai trendjei, s ami sajnos majdnem ugyanaz: a lélegeztetőgépre kerülők száma, s az abból levonható prognózisok követése közben egészen más dimenziót – bizony fontosság –, sőt: világmegváltás-csökkentő hatásút – kaptak az élet- és a napi feladatok. Azonban a vírussárkánykák láthatatlanul végezték (s félreértések elkerülése végett: végzik most is) gyilkos munkájukat – ezért fel lehetett fogni ránk szabadulásukat misztikusan sötét végzetként is. Ezért a koronavírus-korszak előtti programokhoz ragaszkodás erőltetése felfogható volt akár ellen-vagy kiállásnak e komor sorstalansággal szemben. Azonban a határaink mellett dúló, de már százféle egzisztenciális, lelki, erkölcsi hatásaival teljesen Magyarországra átharapózott, s ezért dögletes levegőjét egyre jobban éreztető ukrajnai háború – *az ember, s nem a természet háborúja* – egészen más magatartás elé állít bennünket. Végezni a napi rutin hivatást vagy akár az ún. missziót is, most olyan színezetet kap, mintha nem osztoznánk többmillió embertársunk keserű sorsában, s legalább nem lennénk szolidárisak velük. Sőt: egyfajta kulturális tagadásszámba menne úgy alakoskodni az életünket, mintha a vérző Ukrajna nem lenne. A maga nyers agressziójával, apokaliptikus tüzeivel – amivel szembesülni mégiscsak más, mint a Vezúv kitörését szemlélni drón készített felvételen. A rengeteg első és második világháborús regény (nem magyar szerzők tollából – s ez a tény azért igen elgondolkodtató), film (itt már több magyar alkotás is akad) akkor vajon, milyen hatást gyakorolt ránk, mit változtatott rajtunk, közel századnyi sulykolásban? Mert a 21. század vívmányainak köszönhetően a tévéhíradókban és más *síte*-ok riportjaiban kísértetiesen megelevenednek a „kollektív” vagy kulturális emlékezetbe beépült történetek, képek, könnyek és szenvedések. Megbűvölve vonzanak a képernyők elé, ugyanakkor épp a képernyő az, amely színházi zsöllyék megváltott jegytulajdonosaiá alacsonyítanak le. Hiszen a drámaszükséglet fogyasztása után felszabadultan tódulunk a ruhatárba, vissza az úgynevezett normális életbe. Mit tehetünk? Mert, ha szigorúan nézzük, még a közvetlen segítségnyújtás is csak egy kompenzáció, ha a legnemesebb is, egy ilyen helyzetben.

Tanácsstalanok vagyunk – és a legtöbb, amit tehetünk, hogy ezt bevalljuk. Lebénít ez az állapot. A mindennapi jelenbe bénultság jövőtlensége talán csak egyetlen kiutat-irányt mutat: elmélyedni a múltba. Ezeréves mértékbe átolvasni-élni, megérteni a történelmet. Kiszabadítani a szakma akadémikus felhőiből, s megérteni, hogy legalább ezeréves ittlétünk – cselekedeteink, választásaink – közvetlen következménye, ami itt folyik. S csak olcsó és csábító illúzióba ringattuk magunkat, amikor Fukuyamának elhittük, hogy „vége a történelemnek”. (A kapós szlogen kitalálója is belátta már tévedését.)

Nem. A történelem nem arra való, hogy tanító üzenetét megértsük. Pedig a lecke elsajátítása nélkül nem megyünk át a vizsgán.

Ahogy most oly látványosan elbuktuk. S osztály-, s legalább egy évszázad megisméltésére ítéltettünk. Újra beleütvé az orrunk a tananyagba – vajon mikor törjük meg az átkot, amit Hegel állapított meg ez elsajátíthatatlannak mutató stúdiumról: „*A történelem arra tanít meg bennünket, hogy az emberiség semmit sem tanul a történelemből.*”

Pészah Káin árnyékában, 2022. április 12.

Mi sem nehezebb, mint boldog pészahi ünnepeket kívánni rutinból – amikor maceszropogtatásból, *Ma Nistanuból* állt az ünnep, s azért kellett drukkolni, hogy minden klappoljon, pompásan zajlódjon le – a maceszgombócós levestől a *gefílte fishig*, a vendégek békés távozásától az ünnepi asztal leszedéséig.

Két éve az ünnepeket – is, mint majdnem minden emberi érintkezést – *zoomon* bonyolítottuk. Az ünnepi asztal vendégeit a koronavírus-járvány ültette szét, sokszor földrésznyi távolságokra. A távoli kontinensről érkező, állati eredetű, de a globalizáció áldásaitól napok alatt belobbanó, s az egész emberiségre rárontó veszedelem nem válogatott áldozataiban – belehalhatott vagy végigszenvedhetette nemre, bőrszínre, identitástudatra, sőt: a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyére tekintet nélkül bárki. A mutálódó, új és új fogásokat kereső vírusok támadásainak akadt egy pozitív oldala is: a demokratizmusa. Nem teóriákból, de a bőrön átértett valóságból vezethettük le, hogy egymáshoz tartozunk. Egy veszélynek vagyunk kitéve, s a védekezés is csak akkor esélyes, ha nem ismer ország- és osztályhatárt.

A meg- és felszabadulásról úgy gondoltuk, hogy egyszer a tudománynak vagy a vírusármádiák egymás ellen fordulásának köszönhetően, de vége lesz. Megnemesedve ereszkedhetünk vissza a normális élet folyamába, amelyből ünnepszigetek és -oázisok emelkednek ki, hogy pihenőt, erőt és nyugalmat adjanak a továbbhajózáshoz.

A pandémiának „elvileg” és állítólag vége van. (Vagy nem – csak belefáradtunk, s nem foglalkozunk vele.) Azonban a felszabadulásérzés helyett sokkal riadtabbak, levertőbbek lettünk a kétéves karantén alatt leharcolt testben és lélekben.

Ahogy a globális tömegkommunikáció napról napra ijesztgetett a járvány rémisztő adataival, úgy vágódnak a képünkbe az ukrainai háború hírei és képei. Amikor nemrég, ama „normális” időkben összegyűltünk a pészahi asztal körül, itt, Magyarországon – ez a tény sokdimenziós történelmet takart vagy érzékített meg. Az Elijahu serlege mellé letelepedett társaság elbeszélése a holokauszt túlélését, s a holokauszt ellenére itt maradási, a hosszú-hosszú, 40 évnyi egyhelyben toporgást a diktatúrában, majd a rendszerváltás után az ún. zsidó reneszánsz legalább egy évtizednyi reményét sűrítette magába. Azaz a történet magva a Vörös-tengeren való csodás átkelésen túl egy nagyon is bőrön átelt megtizedelés apokalipszisét is magában hordozta. Azzal a különbséggel, hogy ez a narratíva nem fejlődött felemelkedő *happy end*-be, hacsak nem tekintjük azt annak, hogy ismét természetes és nyilvános lett pészahi asztalhoz ülni.

Most is leülhetünk éppen oda. A tényére döbbenéssel, hogy az így-úgy visszaszerzett zsidó ünnepeink törekeny békéje is végleg összetört. Már ez is fényévnnyire távolodott az elmúlt két év sűrített idejében.

Mert hogyan lehet ünnepi asztalhoz ülni, a kötelezően kiírott négy pohár bor ellenére sem eltávolodva a valóságtól, ami most páhuzamosan Európában, sőt a velünk határos országban történik? Nem vehető figyelembe valamelyik fél igaza, szempontja, érdeke. Ha ilyesmi megtörténhet a 21. században a 20. elrettentő tapasztalatai ellenére, ha így és ennyit lehet gyilkolni – az nem hatalmakról, politikákról szól: hanem az emberről. Akin nem változtatott semmit az egy isten hite – ugyanazok az indulatok vezérlik, mint Káint, csak a technika révén a *Rómus* ösztöne kvadrofon hatásfokkal pusztít.

Káin hatalma terjeszkedése árnyékában hogyan lehet ünnepi asztalhoz ülni?

Persze asztalhoz ülünk. Rutinból, noha éppen a rutin az, ami az ünnep fogalmának ellentéte.

Új ünnep kellene! Új megváltó példa! Mikor születik új Mózes, új nacereti Jehosua ben Joszéf? (Akinek a történeteit – egy, s ugyanazon nép történetét – éppen egy időben elevenítjük fel ebben a gyászos 2022-es évben.)

„Mikor lesz az már?” Erre ki felelhet? Noha Ci-onban, ha állandó háborúk, kiapadhatatlan merénylathullámok szintén gyilkos mardosása között is, de ott vagyunk már.

A hatványozódó s félelmesen közelítő elbizonytalanodásban megtanuljuk becsülni a Covid és Ukrajna előtti, akkor kishitűnek és átmenetinek tudott korszakot, „Amikor együtt élt – ünnepelt – a család.” Lágymányos, 2022. április 11.

Bosch-kiállítás boschi korszak idején, 2022. április 18.

A közhelyek legtöbbször alapigazságot hirdetnek. Például: az igazi művészet minden korban aktuális.

Bizonyára a most nyílt budapesti Hieronymus Bosch-kiállítás szervezői (ahogy olvasni, tíz éve gyúrtak e nagy művészeti eseményre-dobásra) nem gondoltak arra, hogy a németalföldi festő (1450–1516) Szépművészeti Múzeumban kiállított képei – eredeti műveinek a fele – a mai világhelyzetet érzékelik meg: világvége-hangulatot, s benne az ember jelenlegi állapotrajzát. Mint jó hónapja mindennapi vezető hír „hozza” ugyanazt, amit vizuálisan a tévéhíradókban láthatunk – legyen fölrobbantott toronyépületekből kicsapó tűz, telibe trafált hadihajó vagy a pályaudvarainkra érkező ukrán menekültek riadt tekintete, amelyből visszaverődnek a borzalmak, amelyek elszenvető tanúivá kényszerítette őket a minapi történelem. Bosch az embert is belehelyezi az apokaliptikus kontextusba: akiből zsigeri természetességgel öklendezik fel az apokalipszis szennye, az anyag, ami termékeny humuszt biztosít mindannak a *Rómus*-nak, ami e percben még csak a határaink szomszédságában történik meg, de már a kontinensünket fenyegeti özönvízzel. A kiállítás pészahi-hűsvéti megnyitása is telitalálat – mert Bosch Jézusai sohasem diadalmas főalakokként, ebből az iszapból kapaszkodnának ki, a gonoszok által meggyalázva, közegükből kiemelkedni-feltámadni képtelenül.

A boschi világból – ez a jelzős szerkezetű fogalom átment a köznyelvbe, micsoda élmény szembesülni az eredetével – nem vezet ki *happy end*. Lehet, ezért vált ikonikus művésszé csak a 20. században a szürrealisták révén, akik hozzá fordultak vissza a közelebbi világégést megérezvén. Ma pedig elementárisan szembesülünk – nem a művésszel és korával, hanem a jövővel, ami elé nézünk, ami ezek szerint már fél évezrede is előrelátható volt. Ez a próféta-pásztor (*roe*, azaz látó a fogalom/funkció héber neve) a nagy művész sajátja. S ez a látás nem vagy nemcsak a külvilág visszaverődése, hanem valami isteni „sorstalanság” megfoghatatlan, de örök-igaz tudása.

Ebben a fenséges borzalomban az egyetlen – kartikus – vigasztaló mozzanat, hogy ezeket a látomásokat is ember vetette-vizionálta vászonra. (Egy polgár festő, aki ki sem mozdult városkája piaci széli házából.) Aki ilyen látásra, kritikára képes – az elvileg, az általa ábrázolt borzalmak meghaladására is. Hiszen ő is annak az emberi nemnek a része, amely

– éppen Bosch szimbólumrendszerében – nemigen haladta meg állati eredete ösztönvilágát. Ez az ember ábrázolása történetében páratlan lényeglátás úgy táncol a *Rozs*, és éppen az ábrázolása mélysége okán a *Szép* (azaz *Jó*) mezsgyéjén, hogy eldöntetlenül hagyja e két erő küzdelme kimenetelét.

A kiállítás minden körülménye – a helye, a rituáléja (múzeum, belépőjegy, ruhatár, kávézó, múzeumi tárgyak boltja) – képzőművészeti eseményt idéz.

Pedig nem az!

Ritka embertörténeti dokumentum, szakrális ünnep. Amely nemcsak a művész érdeme, de a koré is, amely most vízióira hajaz.

Ha valami, akkor ez oldhatja fel szorongásainkat, készíthet fel az elkövetkezendőkre. A rádöbbenésből fakadható egyfajta emelkedettségre. Felismerni: a *Rozs*at nem lehet legyőzni. Együtt kell élni vele, s nem a megváltást várni. Ha a kereszt súlyától nem is szabadulhatunk, de meggörnyedve alóla az étellel szembesülünk – ami csak azért, és semmi másért, mert az élet: szép.

Csak azért is győzelem napjai, 2022. május 12.

Az idén oly megcsúfolt győzelem napján (amelynek áttételesen, de lehetne mondani direktben is: az életemet köszönhetem, mint majd' minden európai zsidó) – május 8-án – mégis egy győzelem szem- és fültanúja lehettem. A MÜPA-ban két év koronavírus okozta becsukódás, kihagyás után – ismét megtartották a Hollerung Gábor karmester kezdeményezte-vezette „Énekel az ország” elnevezésű rendezvényt. Ez egy hosszú évek óta visszatérő ünnep, amikor a Budafoki Dohnányi Zenekar s néhány szólista mellett az ország sok kórusából összegyűlt 400-500 énekes megszólaltatja a zeneirodalom egy-egy klasszikusát. A kórustagok az ország sok szegletében jó fél évet készülnek karvezetőikkel a produkcióra, hogy az utolsó napokban Hollerung Gábor összesímtsa az előadást. Az évük jó részét a zenedarab betanulásával, tökéletesítésével eltöltő kórustagok rokonsága tölti meg a MÜPA 2000 főt befogadó nagytermét is. Így vált az én tradicionális programommá ez az énekünnep, mert a húgom több, mint évtizede része ennek a varázsnak – amely rendre magával ragad engem is. Nem – csak – az előadott mű, hanem a produkció át sugárzó humanitás, a zene szárnyán hatványozódó felhajtó erő, ami az embert oly érzékelhetően jobbá teszi. Terápiát is mondhatnék – amiről tanúskodhatok, mert Anna életét rendre kiragadja a gyilkos világ szövevényes, lehúzó hínárjai fojtásából, amelyek felett az idén ebből az alkalomból Moszkva Vörös terén 77. éve masírozó hadsereg győzedelmeskedett.

Azonban ma az ünneplő katonák a dízsörtüzek után igazi sortüzek lezavarására sietnek. Valós, vagy csak prognosztizált birodalmi érdekért civilek ezreit mészárolják le, s milliókat tesznek földönfutóvá. Pedig azt hittük, éppen a 20. századra jutó két világháború okosította ki az emberiséget, hogy történelmünkben nem vállalható többé e „konfliktusok” háborúval való rendezése, amelynek nyomán a katonák és vezetőik hezitációja, gátlása ki is tartott a 2022-es évig.

Mielőtt ez az áldott karnagy a vezénylő pálcáját a kezébe fogta, ugyanerről a gyógyító hatásról beszélt – amelynek kétéves hiányát mindannyian érezzük. Nemcsak a zene szabadon, szájmaszk nélkül történő élvezetét, hanem a mindennapi humanizmus látható csökkenését is, azaz: a roppant hasadást, amit a kényszerű énekléshiány okozott. Ennek kíván gátat vetni a tradíció visszaállítása – nem csupán a zene, hanem a zenével való sokrétegű foglalatosság, ami kitölti egy-egy élet jelentős szeletét.

S persze a „téma” is olyannyira klappolt: Mendelssohn *Éliása*. A nagy – égbe szekerező – próféta küzdelmei, látomásai, és a példáján keresztül a hit és a cselekvés összhangzásának feldübbögő harmóniája. Egy kaján – és rögtön bevallottan sekélyes – gondolatomban felmerült bennem, hogy vajon kire szabott az ország sok szegletéből itt összejött, zenészekből, énekesekből és hozzátartozóikból álló közösség? Majdnem arcon csaptam magam a hülye („újságíró”) kérdésért. Hiszen egy szentélyben, ahol az emberség oltárán áldoznak – korántsem képletesen – oly ünneprontó ez a firtatás, még gondolatban is. Ugyanis éppen ez a megosztottság, a Covidra rátevé nem kevés lapáttal, pusztítgatta a velejéig az immunrendszerünket. Hogy türemkedhet ide is a választatások üledéke, amikor ama megcsúfolt, vérbe rántott ünnep helyett igazi ünnepben részesülök – s lehet, útmutatásban is: nevezetesen, hogy csak ez az ünnep az időtálló, az örök. Amikor az emberiség az igazi, az el nem idegenedett arcát mutatja fel, mint az Úr dicséretet. Amit a zene és a kultúra nyújthat – és ezt soha nem döngölhetik huzamosan a földbe, a most hamis érdekekért, ürügyekért, szlogenekért dübörgő tankok és csizmák, vagy a saját tábor hatalmáért a másik fél létezését megkérdőjelező (bibliai?) átkokat szórók.

Itt más minőség van jelen, más grádicsok magasságában. Itt kell tartózkodni – lehetőleg minél többet. Itt a helyünk. Akkor nem lesz/lehet baj.

Szintén a zene hatalmának megtapasztalásában lehetett részem a Duna másik oldalán, két nappal később, miközben nem mulasztottam el – sajna –, hogy a Vörös téren elmondott beszédek, reakciók s azokból kiokumlálható *smart* következtetések ingoványá-

ba, valamint a 2022-es parlamenti választások pengelapos értelmezéseibe ne süllyedjek.

Az A38 hajón szerencsémre ismét a zene, a kultúra, a humánus foglalkozás és időeltöltés más dimenzióival találkozhattam.

Egykori – szintén ki- vagy megöregedett – rockzenei kritikusként nem kedvelem, ha az öreg sztárok, egykori nagy bálványok föllépnek. Ha nem is halhat meg mindenki abban az életkorban, mint Petőfi vagy Jim Morrison, de az ifjúsági zenét szinte ellenreklám művelni ráncosan, pocakosan, elnyűtten.

Mégis elmentem Török Ádám és a Mini egyik klasszikus formációja koncertjére, a világhírű Colosseum zenekar előtt. Lehet, utoljára látom – a színpadon fog meghalni, ha így folytatja. Hiszen Ádám átesett egy sztrókon, s aztán – pedig, hogy vigyázott rá a felesége, az üres Múcsarnokba sem engedte el a *Beatünnep* című kiállításomra, a tárlatra, amelynek ő az egyik (tabáni) főszereplője – mostanában egy Covid-fertőzésen is. Nem a zenére voltam kíváncsi, hanem egy barátom és hősöm küzdelmére – mindazal, amit életében létrehozott. Az örökségével, amit későül lezárni-átadni.

Már tizenegy éve is, amikor összeállt az ős-Mini, nagy meglepetésben volt részem – ez ugyanis nem a nosztalgia rókabőr-kiárusításában merült ki, mint a hasonló összeállások zöme, hanem a régi emberek a régi dalokba beleszervítették az azóta eltelt 40 év tudását, tapasztalatát, a művészetükben homogenizált kifejezőerő delejében. S most is valami új élménnyel, tudással lettem gazdagabb. Ahogy belépett Ádám a színpadra: megijedtem. A beesett arctól, a fogaitól, s hogy még a fuvoláját is alig bírta – nehezen hajolt le az odakészített vízért. Ahogy bebotorkált, félni kellett, hogy elesik. Úgy intett a közönség – na, mi sem éppen tűzről pattant fiatalok – üdvözlésére, ahogy a kórházi beteg a régen várt, kedves látogatónak. Azonban, ahogy felhangzottak a régi nóták dallamai, ráült-támaszkodott a hullámaira, s innen minden könnyű lett. Szállt, szárnyalt ismét. Ez az elmúlt két éve kataklizmájával megterhelt öregség is tudott új hangzást, soha nem hallott árnyalatot létrehozni.⁴

Megváltoztattam a véleményemet – igenis, a tisztas halál az, ami a színpadon, a munkálkodás közben ér, ama lezárhatatlan lezárás, elrendezés, búcsú közben, ahogy átadjuk az örökséget. Lehet, csak ez a tisztas halál. S – ha ezt valaki rendezi, joggal kiálta-

nánk giccset – ahogy mellette a dallamot egy szintén Ádám (Fehér) nevű, 13 éves fiúcska viszi tovább, vagy felesel rá gitáron.

Játékuk már felmutatja azt az életet, ami túlél és időtálló, hogy az örök jelzőt ne itt pazaroljuk el.

A koronavírus-korszak idején, a harmadik világháborúnak, lehet, a kezdetén, de mindenképpen rettenetes egzisztenciális következményei árnyékában – ezek a kulturális-humánus élmények mégis vigaszt kínálnak. Nincs más választás! Csak velük és általuk lehetünk túlélők.

S ha muszáj, ebbe a választásba haljunk bele.

P.S. A javarészt 70 pluszos zenészekkel s 82 éves szólóénekesssel felálló Colosseum olyan fergeteges koncertet adott, amit – hosszasan kapargatva az emlékeimben – még nem hallottam.

JEGYZETEK

⁰ Részlet a *Koronavírus idején – Naplók és nekrológok* című hamarosan (lehet, e folyóiratszámmal azonos időben) megjelenő könyvem utolsó részéből. Ebben a könyvben a *Múlt és Jövő* folyóirattal – a pandémia kényszere miatt – párhuzamosan született *multesjovo.hu* online fórumon (honlapon, website-on, blogon?) megjelent írásaimat gyűjtöttem egybe – a régi Gutenberg-galaxison. Visszaadaptálva a szövegeket papíralapra – de valamit meg is őrizve a fogantatás korából-atmoszférájából. (Például az aláhúzott szavak linket is jelentenek – itt a papíron ezt a legtöbb esetben az olvasó háttértudására támaszkodó fantáziájára bízunk.)

¹ A legtöbb, itt jelzett linket az olvasó úgyis a fejében nyitja ki. Zelk Zoltánnál azonban tanácsos lábjegyzetben is nyomtatékosítani: *A Dorosici alkony, 1945* című versét jelöltem be, amely barátja és sorstársa eclogái színvonalán érzékíti meg az apokalipszist.

² Így pötyögjük be: Zucchero – Iruben Me (Live at Kremlin), avagy/és: Zucchero Full Concert At The Kremlin. Ez utóbbiban a Fellinin nevelkedett operatőr munkájában olyan snitteket is láthatunk, amelyek ma új aktualitást pergetnek. (Zucchero, a koronavírus-magánynak köszönhető felfedeztettem klippjei is üdítő különbséget képviselnek, vizuálisan is, nemcsak a zenében, a már nagyon is uncsi angolszász sémákkal, nyelvvvel és dominanciával szemben.)

³ Vári György: Magyar, zsidó: két jó barát – Ady Endre: Egy keresztvetés története; Avigdor Hameiri: A daloló máglya. *Magyar Narancs*, 2007. január 18.

⁴ „Vissza a városba”, „Asztalhoz leültem” „Az örök Török Ádám” címszavakat kéretik beírni a Youtube-keresőbe.